

ARKEOLOJİDE KONUT MİMARLIĞI*

Yaprak ERAN**

Basit tanımıyla “İçinde yaşadığımız mekan” diye tanımlayabileceğimiz konut, tanımı ne denli yalın, ne denli basit olursa olsun ilginç bir kavramdır; hem de insana ilişkin oluşumların tümünü bir arada içeren bir kavram...

İnsan hakkında doğrudan bilgi verdiği için konut, salt mimari bir birim olmaktan öte bir anlam kazanır. Konut düşünce yapısından ekonomik olanaklarına dek insanı dış dünyaya tanıtan unsurdur. Bugün eski insanları tanımaya çalışırken en güvenilir dayanağımız onun yaşama alanından, konutundan bize ulaşan kalıntılar ve izlerdir.

Barınma tüm canlılarda olduğu gibi insan için de temel bir gereksinimdir. Hayvanlar bu sorunu içgüdüleriyle, insan zekasıyla çözümler. Dolayısıyla, hayvanlar barınma sorunlarını cinslerinin ortaya çıkışından bu yana hep aynı yöntemlerle, insan ise zeka düzeyine ve içinde yaşadığı ekolojik koşulların gereğine göre geliştirdiği farklı yöntemlerle çözümlenmiştir.

Mağaradan konuta ulaşan zincir uzundur. Zaman içinde konut, birçok biyolojik evrim sonrasında insanoğlunun artık “insanca” yaşamaya başlamasına koşut olarak gündeme gelir. Bu oluşumda ateşin katkısı büyüktür. İnsanın, ilk kez günümüzden 400.000 yıl kadar önce yaktığı ateşin, zaman içinde etrafını bir perde duvarıyla çevrelemeyi akıl

* Bu Makale 1995 yılında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nde sunulan seminerin metninden derlenmiştir.

** Dr., İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Ankara.

etmesi güç olmasa gerek¹.

Bir konutun mimarisini insan ve doğa birlikte belirler. İnsan yaşadığı mekanı doğanın fiziksel koşullarının elverdiği ölçüde ve kendisinin dünya görüşü, yaşama biçimi, sosyal, fiziksel gereksinimleri, ekonomik ve teknik olanakları doğrultusunda biçimlendirir. Bir anlamda konut bireysel ve toplumsal özelliklerin dışavurumu olup mimari bir birim olmasının yanı sıra sosyal bir birim olarak da değerlendirilmelidir. Kısacası, insan için konut sadece sığınak olmaktan öte bir anlam taşır. Bir konutun değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken başlıca üç unsur vardır: Form, iç plan, iç döşem.

Bir konutun formunu, öncelikle yerleşilen alanın topografyası ve insanın teknik becerisi belirler. Zaman içinde belli bir form belli bir yöreye özgü bir gelenek haline gelebilir. Zira gelenek, fiziksel ve sosyal koşulların yarattığı sorunlara üretilen çözümler bütünüdür. Dolayısı ile gelenek zamanla konut formunun belirleyicisi olabilir.

Tarih boyunca konut inşasında çok farklı formlar kullanılmıştır. Yuvarlak, oval, apsidal, yuvarlak köşeli dörtgenlerden düzgün dörtgenlere kadar uzanan geniş bir geometrik repertuardan söz edebiliriz.

Bilinen en eski konutlar Üst Paleolitik dönem sonlarına (yaklaşık M.Ö.12.000-10.000) ya da Mesolitik döneme ait yuvarlak/oval planlı basit kulübelerdir. İtalya-Fransa sınırındaki Terra Amata'da (Lev.1), Rusya'da Gagarino, Ürdün'de Mallaha'da, Wadi Fallah'da (Lev.2), Mesopatamya'da da Zawi Chemi, Tell M'lefaat'da bunların kalıntıları ele geçmiştir. Yuvarlak ve türevi formlar doğada karşılaşılan olağan biçimlerdir ve iyi bir doğa gözlemcisi olan insanın ilk yapay barınaklarında bunlardan yararlanmış olması da doğaldır. Avcılık ve toplayıcılığa dayalı göçebe yaşam biçiminin egemen olduğu Neolitik öncesi dönemlere ait mimari veri çok sınırlıdır; ancak, saptanan örnekler birbirinden bağımsız geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunuyor ki, bu gerçek insanoğlunun ortak düşünüş biçiminin bir göstergesidir.

Tarımın yaygınlaşmasına bağlı olarak yerleşik düzene

¹ Henüz yayınlanmamış eserinden yararlanmama olanak sağlayan Dr.Erhan ACAR'a bir kez daha teşekkür ederim.

geçilmesinden yani Neolitik dönemden itibaren konut mimarlığına ait veriler sayıca artar. Bu veriler kentleşme yolunda ilk adımların atıldığı Neolitik dönemden bu yana temel konut formunun türlü dörtgen biçimler olduğunu göstermektedir. Mimaride dörtgen formun kullanılması başlı başına bir gelişme sayılmalıdır. Zira, bu form yuvarlak ve türevi formlarda olduğu gibi salt doğa gözlemleriyle değil, buna düşünme yeteneğinin de eklenmesi ile ortaya çıkan ve sistemli büyümeye, yani kentleşmeye olanak tanıyan yapay bir formdur. Bu formun Anadolu'daki en bilinen örnekleri Çatalhöyük, Hacılar, Er Baba, Canhasan, Mersin, Çayönü, Ilıpınar gibi merkezlerde bulunmuştur. Bugüne kadar ele geçen verilerle dörtgen formun tarihöncesi çağlardan beri Anadolu mimarlığının tipik formu olduğunu görüyoruz. Sadece Anadolu'da değil, Akdenizde, Orta ve Kuzey Avrupa'da ve Ege'de erken konut mimarlığının ana formu dörtgendir. Mesopotamya'da erken yerleşmelerin prototipi olarak kabul edilen Jarmo gibi birçok yerde konutlarda dörtgen form egemendir (Lev.3)

Yukarıda işaret edilenlere bakılırsa konut mimarisinde yuvarlak formlardan dörtgen formlara uzanan kronolojik bir gelişimin mevcut olduğu sonucu çıkar ki, bu saptama bir ölçüde doğrudur. Örneğin Müreybet tabakalarındaki mimari formlar da bu saptamaya uygundur. Burada II. tabaka konutları yuvarlak planlı iken III. tabaka yapılarının büyük çoğunluğu dörtgen planlıdır (Lev.4 ve 5). Fakat tarihöncesi konut formlarında her yerde aynı hat üzerinde ilerleyen bir tek gelişim zincirinden söz etmek kesinlikle olanaksızdır. Çünkü yuvarlak ya da türevi formlar mimarlık tarihi içinde kimi zaman Mesolitik geleneğin bir devamı olarak, kimi zaman da teknik ustalık gerektiren bir mimari gelenek olarak karşımıza sürekli çıkar. Hatta ustalık sonucu veriler karşısında "ilkel" yuvarlak form "gelişkin" dörtgen form tanımlaması yapmak da gerçek dışı olur. Örneğin Güneydoğu Anadolu'da Hallan Çemi'de Akeramik Neolitik evreye ait günışığına çıkarılan yapılar yuvarlak planlıdır (Lev.6). Dolayısıyla Halan Çemi'yi mimari açıdan çevresindeki Mesolitik kampların örneğin Zawi Chemi'nin, Tell M'lefaat'in bir devamı olarak düşünmek gerekir. Yine Avrupa ve Yakın Doğu genelinde konut mimarlığına dörtgen form egemenken Neolitik

Kıbrıs konut mimarlığı tam tersi bir durum sergiler. Burada Tunç Çağına kadar binlerce yıl tüm konutlar yuvarlak, oval ya da bunların türevi olan formlara sahiptir. Görülüyor ki Kıbrıs'ta Neolitik öncesine ait mimari gelenek sürdürülmüştür. Yine de Sotira'daki form çeşitliliği ve hele yuvarlatılmış köşelerine rağmen dörtgeni anımsatan biçimler bilinçsiz de olsa düzgün dörtgen arayışını yansıtıyor olamaz mı? (Lev.7) Kuzey Mesopotamya'da ise Kalkolitik Halaf kültürüyle özdeşleşen, ve inşası teknik beceri gerektiren düzgün yuvarlak planlı konutlar yani tholoslar vardır (Lev.8). Burada gelenekselleşmiş tipik bir mimari form söz konusudur. Ve yapılan kazılar bu geleneğin, aralarında Nevali Çori ve Girikihacıyan'ında bulunduğu yakın çevresindeki izlerini, yayılımını saptamıştır. Dörtgen formun egemenliğindeki Yakın Doğu'da neredeyse birdenbire ortaya çıkan tholosların kökeni ise henüz yanıtlanamamıştır. Bir zamanlar Halaf kültürünün yayılım alanı içinde bulunmuş olan kuzey Suriye ve Güney doğu Anadolu'da bugün bile bu yuvarlak planlı arı kovani biçimli konutların varlığı sürmektedir.

Gerçekte, Halaf tholosları gibi ya da megaron gibi özgün tipler dışında kalan yuvarlak, oval ve dörtgen formlar tüm kültürler için ortak, olağan formlardır. Avrupa'dan Asya geniş bir coğrafya içinde birbirinden bağımsız olarak gelişen bu formlar için tek bir köken aramak söz konusu değildir. Ancak, apsidal planlı yapılar mimarlık tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir (Lev.9). Oval ve dörtgen formun bileşimi olarak tanımlanabilecek olan apsidal, ne doğadan kopya edilebilecek ne de teknik beceri eksikliği sonucu ortaya çıkabilecek bir formdur. Dörtgen biçimler gibi yine insan zekasının ürettiği yapay bir form olan apsidal, dörtgen formlara oranla daha özgündür. Bu nedenle apsidal planlı yapıların belli etnik grupların somut temsilcisi olup olmadığı çoğu zaman tartışılır.

Apsidal form Bronz Çağı başında Güneydoğu Avrupa, Kıta Yunanistan, Anadolu ve Levant'ta sıklıkla kullanılmıştır. Bu özgün form ve yayılım alanı ister istemez araştırmacıları bir köken arayışına itmiştir. Henüz kesin bir sonuca varılamamakla birlikte apsidal plan tipinin Güneydoğu Avrupa kökenli göçler yoluyla Ege, Anadolu ve Levant'a kadar ulaşmış olabileceği belirtilmektedir.

Ancak, bu tip konut verilerinin diğerk arkeolojik buluntularla yeterince desteklenmediğı sürece yani tek başlarına, etkin bir grubun temsilcisi olarak nitelendirilmesi gerçekçi olmaz. Fakat yine de, biri Erken Bronz diğeri Erken Demir Çağında olmak üzere, tarihte iki kez birbiri ile ilişkili bölgelerde yoğun olarak kullanılmaya başlayan bu özgün plan tipinin, eldeki inşaat malzemesinden kaynaklanan bir gerçeğın ya da teknik bilgi eksikliğının zorlamasıyla ortaya çıktığına inanmak güçtür. Farklı malzemelerle inşa edilerek yüzyıllar boyu kullanımda kalan apsidal plan tipinin bir gelenek olduğu açıktır. Ama, ne yazık ki bu geleneğın hangi etnik gruba ya da gruplara ait olduğu sorusunu yanıtlayabilecek nitelikte, yeterli bilimsel veriye henüz sahip değiliz.

Konut mimarlığı incelenirken dikkate alınması gereken bir diğerk unsur konutun iç planıdır. İç plan ev içi açık alanları -ki bunları avlu ya da bahçe olarak tanımlayabiliriz - oda sayısı ve evin oda düzenini içerir. Tarihöncesinde de günümüzde olduğu gibi evin bu özelliklerini belirleyen öğelerin başında ailenin sosyal, ekonomik durumu ve nüfusu gelir. Bu şekillenmede iklim, topografya ve yerleşim dokusu gibi fiziksel koşulların da etkisi kaçınılmazdır.

Tarihte ve günümüzde kırsal evlerin önemli bir mekanı olan avlu doğrudan doğruya üretim ilişkilerinin, günlük faaliyetler ve yaşam biçiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir mimari birim, bir çözüm yolu sayılmalıdır. Örneğın, tarımla ve/veya hayvancılıkla uğraşan bir aile iklim, yerleşim biçimi gibi fiziksel öğeler de elveriyorsa, avlusu olan bir yapıda oturmayı yeğleyecektir. Çünkü avlu, hayvanların güvenilirlik içinde barındırılması, ürünlerin işlenip değerlendirilmesi yönünden özel ve rahat bir alan oluşturur. Ancak doğaldır ki bu, aynı ekonomik yapıya sahip her ailenin aynı tip konutlarda oturduğu anlamına gelmez. Gerekli işler için ortak açık alanlardan, düz damlardan yararlanarak avlusuz evlerde oturan çiftçiler/çobanlar, elbette vardır. Böyle bir seçimde hayvanlar evin altında ya da dışında bir ağılda barındırılır. Ama Akdeniz iklimi gibi ılıman bir ortamda avlu aynı zamanda bir yaşam mekanı da oluşturduğu için bir tüccar da avlulu evde oturmayı yeğleyebilir. Dolayısıyla, çiftçi-çoban aile ile avlulu ev bağlantısını öngören varsayım çok isabetli olabilir ama mutlak bir

genelleme değildir.

Evin oda sayısına veya saptanabiliyorsa odaların işlevlerine bakılarak, ailenin varsıl ya da yoksul olduğu, çekirdek aile mi yoksa geniş aile mi olduğu yolunda yorumlar yapmak mümkündür.

Konut özelliklerinin ailenin yapısını anlamak bakımından değerlendirilmesini bir örnekle ifade etmek gerekirse, kabaca çağdaş olan Zagora (Andros) ve Emporio (Sakız) yerleşimdeki konutlar kıyaslanabilir (Lev.10). Her iki örnekte kendi yerleşmeleri genelinde sıradan konutlardır.

Oda sayısı ve düzeninin büyük ölçüde sosyal ve fiziksel değişkenlere bağlı olduğu gerçektir. Fakat mimarlık tarihinde konut olarak kullanıldığı saptanmış ve oda düzeninde belli bir sisteme bağlı kalınmış örnekler, bir başka deyişle gelenekselleşmiş tipler de vardır. Ege’de Megaron (Lev.11), Mesopatamya’da Samarra (Lev.12) ve Ubeid tipi Üç Bölümlü evler (Lev.13), ya da Levant’ta “İsrail Evi” olarak tanımlanan evler (Lev.14) sıradışı görünümüleriyle en azından ayrıcalıklı insanlara ait olup olmadıkları sorusunu gündeme getirirler. Ayrıca bunlar ve benzeri konutlar sistematik oda düzenlemeleriyle kültürlerin yayılımlarını izlemek açısından önemli birer ipucudurlar.

Form ve iç plan unsurlarının yanı sıra konutların iç döşemi ve ufak buluntu olarak tanımlanan eşyaları da ailenin sosyal ve ekonomik yapısıyla yakından ilintilidir. Burada konumuz olan basit konutlarda iç döşem ve kullanılan eşyalar doğrudan beslenme, uyuma gibi temel gereksinimlere yöneliktir ve o düzeydedir. Ocak, fırın, sekiler, ambarlar, el değirmenleri birçok ev için ortak iç döşem öğeleridir. Bunların ev içindeki dağılımları, sayıları ve yapımların kaliteleri ailenin ekonomik ve sosyal durumu hakkında sağlıklı ipuçları verir. Bu ipuçları değerlendirilirken çağımız köy konutlarının iç döşeminden esinlenmek olasıdır. Çünkü söz konusu öğelere bugün de rastlanıyor. Sekiler bugün ahşaba dönüşerek divan yada kerevet şekliyle yaygındır. Sekilerden başka oda tabanına konan yaygı ve duvar dibine yerleştirilen yastıklar da köy evlerinde sıklıkla kullanılır ki bu düzen örneğin Neolitik Hacılar evleri gibi seki bulunmayan konutlar için bir açıklama getirebilir.

Geçmişle günümüz arasındaki benzerlikler, çağdaş olanaklar nedeniyle arada elbette büyük nitelik farkları bulunmasına karşın benzer doğal çevre ve benzer ekonomik ortamın varlığından kaynaklanıyor.

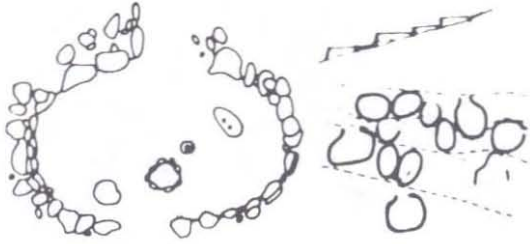
Son söz olarak şunu diyebiliriz: Konut mimarlığın gerek özgün formları veya iç planlarıyla, gerek inşa malzemesi ve inşa tekniğiyle ve gerekse iç döşem özellikleri ile toplumların sosyal ve ekonomik yaşamlarına dair bize en yalın ipuçlarını verir ki, bu da tarihi gelişmeleri daha iyi anlamamıza olanak sağlar. Zira, tüm tarihi gelişmelerin temelinde sosyal ve ekonomik olaylar vardır.

LEVHA LİSTESİ

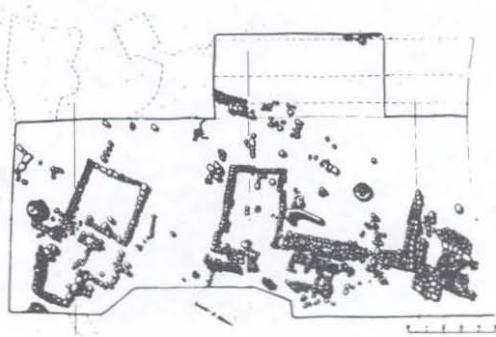
- 1- Oval kulübe rekonstrüksiyonu - Terra Amata
(Trump 1983: Fig.2)
- 2- Wadi Fallah ve Ain Mallaha yerleşim planları
(Mellaart 1975: Fig. 12)
- 3- Jarmo III, 2 yerleşim planı (Kubba 1987: Vol. II, Fig.41)
- 4- Müreybet II, 2 Yuvarlak planlı yapılar
(Mellaart 1975: Fig.14)
- 5- Müreybet III, Dörtgen planlı yapılar
(Mellaart 1975: Fig. 15)
- 6- Hallan Çemi, Yuvarlak Ev (Rosenberg 1992: Fig.4)
- 7- Sotira I-V. evre yapı kalıntıları
(Dikaios 1962: Fig. 38)
- 8- Halaf Tholosları (Kubba 1987: Vol.III, Fig.105)
- 9- Apsidal yapı örnekleri (Yakar 1989: Fig.2)
- 10- Üstte: Zagora'dan bir ev örneği (Cambitoglou 1988: P1.XI)
Alta: Emporio'dan bir ev örneği (Boardman 1967: Fig.27)
- 11- Troya II Megaronları (Trump 1983: Fig.11)
- 12- Samara Tipi Evler - Tell es Sawwan 3a Tabakası
(Kubba 1987: Vol.II, Fig.93)
- 13- Ubeid Tipi Evler (Kubba 1987: Vol.II, Fig.224)
- 14- İsrail Evi (Shiloh 1970: Fig.2)

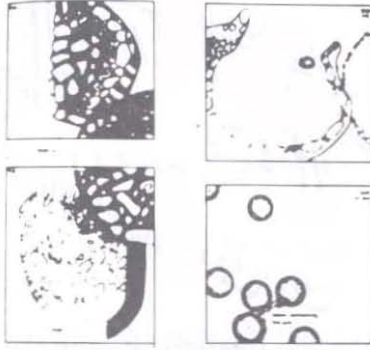
**Oval külübe rekonstrüksyonu-Terra Amata
(Trump 1983: Fig.2)**

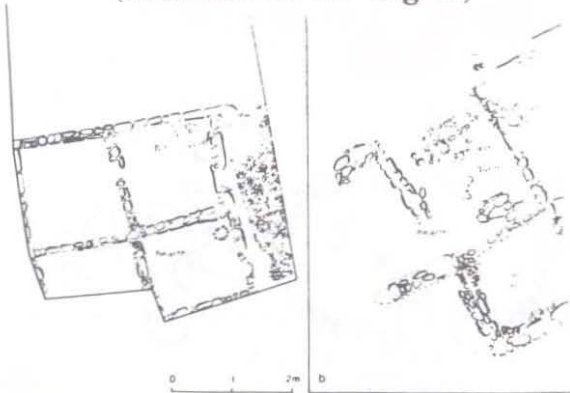
**Wadi Fallah ve Ain Mallaha yerleşim planları
(Mellaart 1975: Fig.12)**

Jarmo JII, 2 yerleşim planı (Kubba 1987: Vol. II, Fig. 41)

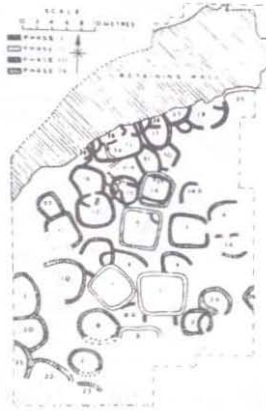
**Müreybet II, 2 yuvarlak planlı yapılar
(Mellaart 1975: Fig.14)**

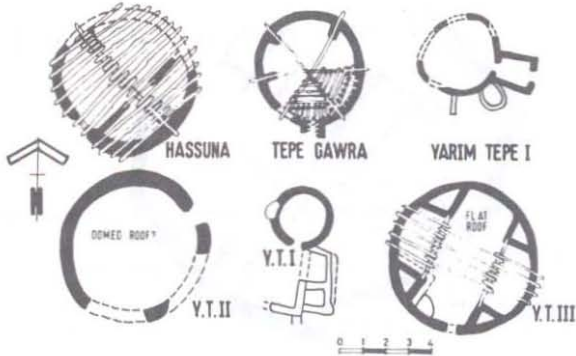
**Müreybet III, Dörtgen planlı yapılar
(Mellaart 1975: Fig.15)**

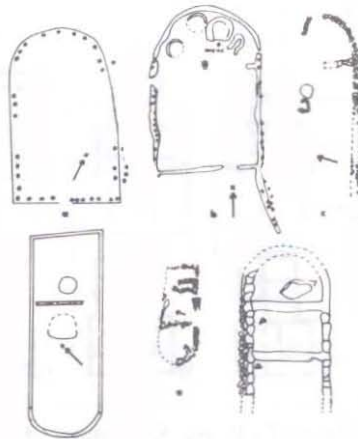
Hallan Çemi, Yuvarlak Ev (Rosnberg 1992: Fig.4)

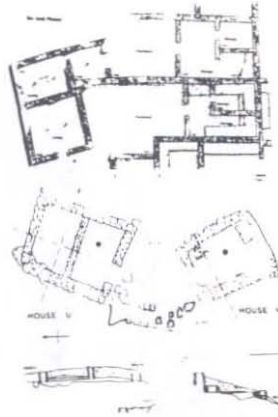
Sotiral I-V. Evre Yapı Kalıntıları
(Dikaios 1962: Fig.38)

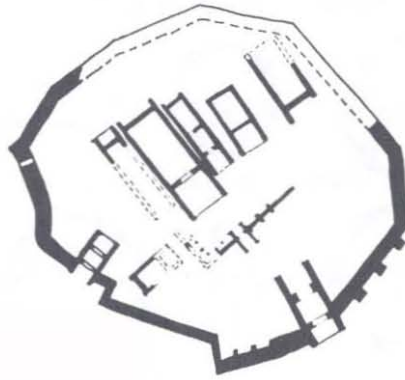
Halaf Tholosları (Kubba 1987: Vol. III, Fig. 105)

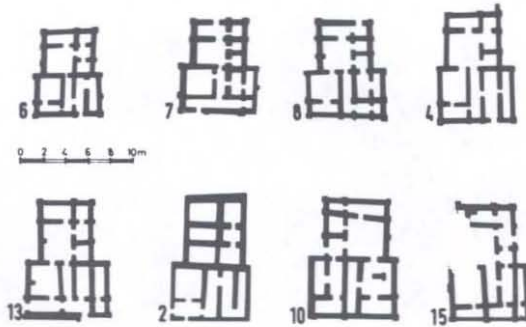
Apsidal yapı örnekleri (Yakar 1989: Fig. 2)

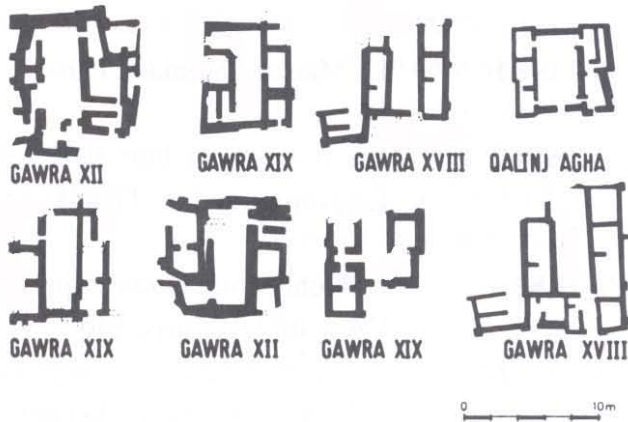
Üstte Zagora'dan bir ev örneği (Cambitoglou 1988: P1.XI)
 Altta: Emporio'dan bir ev örneği (Boardman 1967:Fig.27)

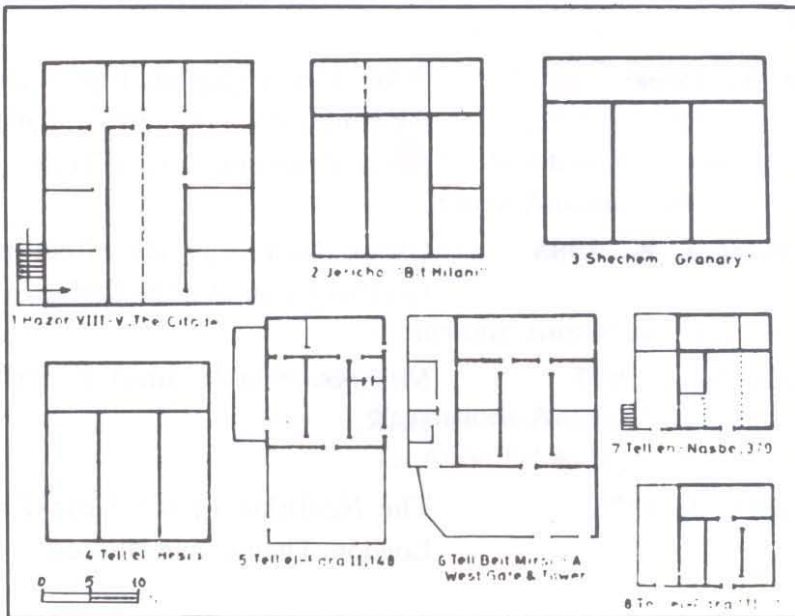
Troya II Megaronları (Trump 1983: Fig. 11)

Samara Tipi Evleri-Tell es Sawwan 3 a Tabakası)
 (Kubba 1987: Vol. II, Fig. 93)

Ubeid Tipi Evler (Kubba 1987: Vol. II, Fig. 224)

İsrail Evi (Shiloh 1970: Fig.2)

KAYNAKÇA

- Aurenche, O. 1981** La Maison Orientale. Paris: P. Geuther
- Boardman, J. 1967** Excavations in Chios 1952-1955. Greek Emporio. London: Thames and Hudson
- Braemer, F. 1982** L'Architecture Domestique du Levant a l'Age du Fer. Paris: ERC
- Cambitoglou, A. 1988** Zagora 2. Excavations of a Geometric Town. Athens: Archaeological Society.
- Dikaïos, P. ve J. Stewart** The Swedish Cyprus Expedition IV/IA: The Stone Age and the Early Bronze Age in Cyprus. Lund: SCE
- Eran, Y. 1994** Erken Demir Çağında Ege ve Doğu Akdeniz Konut mimarlığı. Ankara (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Fagerström, K. 1988** Greek Iron Age Architecture. Göteborg: Paul Aström Förlag.
- Kubba, S.A. 1987** Mesopotamian Architecture. Oxford: BAR.
- Mellaart, J. 1975** The Neolithic of the Near East. London: Thames and Hudson.
- Pesando, F. 1989** La Casa dei Greci. milano: Longanesi C.

- Rapoport, A. 1969** House Form and Culture. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Rosenberg, M ve M.K.** Davis 1992 "Hallan Çemi Tepesi, an Early Aceramic site in Eastern Anatolia" *Anatolica* 18: 1-18.
- Shiloh, Y. 1970** "The Four Room House: Its Situation and Function in the Israelite City." *Israel Exploration Journal* 20: 180-190.
- Trump, D. La** *Preistoria del Mediterraneo*. Milano 1983.
- Wright, E. 1992** *Ancient Bulidings of Cyprus*. Leiden: Brill "The So-Called Anatolian Elements in the Late Chalcolithic and Early Bronze Age Cultures of Palestine: A Question of Ethnocultural Origins." P.MIROSCHEDJI (Ed.) *L'Urbanisation de la Palestine â l'âge du Bronze Ancient*. Oxford: BAR, 341-354.
- 1991 *Prehistoric Anatolina*. Tel Avi. Tel Aviv University.
- 1994 *Preshistoric Antolia, Supplement 1*. Tel Aviv: Tel Aviv University.